

Det finns ingen social rättvisa

| av Nils Karlsson

Att vara emot ökad rättvisa i samhället är politiskt självmord.
Men hur ökar man något som inte kan finnas? Det är dags att lyssna till
F.A. Hayek igen: social rättvisa är ett meningslöst begrepp.

VILKEN ÄR EGENTLIGEN politikens grundläggande uppgift i ett öppet, demokratiskt och marknadsliberalt samhälle? Är det att med hjälp av olika skatter, lagar och regler försöka åstadkomma en så lika fördelning av inkomster och förmögenheter som möjligt? Eller handlar politikens roll om något annat helt annat?

I svensk politik råder ingen tvekan om svaret. Ett ständigt återkommande mantra är ropen efter fördelningpolitik och "social rättvisa". Följaktligen har vi också västvärldens högsta skatter, största offentliga sektor och mest omfattande transfereringssystem. Inget område är värnat från våra politikernas iver att med olika ingrepp och regleringar ändra den fördelning som uppstår genom människors fria val av utbildning, arbetsinsats, investeringar och risktagande på marknaden och andra sammanhang.

En av de skarpaste kritikerna av detta synsätt är F A Hayek. Han är också en av de viktigaste ekonomerna genom tiderna. Mest känd är han kanske som kritiker av keynesiansk konjunkturpolitik och som försvarare av frihet, rättsstat och konstitutionalism.

Hayeks tes är fundamental. Förespråkarna av fördelningpolitik har helt enkelt inte förstått vad en marknadsekonomi är och hur den faktiskt fungerar. Han menar dessutom att begreppet "social rättvisa" är intellektuellt ohederligt och saknar mening i ett samhälle av fria människor.

I den nyutkomna antologin Kunskap, konkurrens och rättvisa presenteras för första gången i svensk översättning Hayeks klassiska artiklar om marknadsekonomin dynamik och effekter. Dessa texter är även viktiga för förståelsen av hans mer politisk-filosofiska verk. Det genomgående temat är den för Hayek avgörande frågan när en förnuftig ekonomisk ordning skall konstrueras:

Hur tillvaratar, utvecklar och nyttiggör man på bästa sätt den kunskap som finns utspridd hos enskilda indi-

vider och aktörer i samhället, och som till sin helhet inte är känd för någon?

Enligt Hayek kan enbart ett marknadssystem baserat på rättvisa abstrakta regler, med konkurrens, etableringsfrihet och fri prissättning, till fullo utnyttja och utveckla den viktiga kunskap och information i samhället som är individbunden, decentraliserad, knuten till tid och plats och ofta även outtalad. Inget alternativt ekonomiskt system, och allra minst sådana som strävar efter "social rättvisa", förmår lösa det grundläggande kunskapsproblemet och spontant koordinera de ekonomiska aktörernas beteenden, och kan därför inte heller skapa det välstånd och den övergripande ordning som marknaden förmår generera. Detta är, menar Hayek, huvudsälet till varför marknadsekonomin och det öppna samhället alltid är överlägsna ett reglerat och styrt plansystem, vare sig detta är av klassisk sovjetmodell eller av svensk typ med en reglerad blandekonomi och offentlig monopolproduktion.

Hayeks argument utvecklas sannolikt bäst genom att i breda penseldrag beskriva hans bakgrund och vetenskapliga produktion, vilken faktiskt sträcker sig över större delen av nittonhundratalet.

BRED BAKGRUND

Hayek föddes 1899 i Wien i en familj bestående av framstående vetenskapsmän. Exempelvis var en av hans kusiner filosofen Ludwig Wittgenstein. I den dynamiska intellektuella miljö som Wien utgjorde vid denna tid fanns många valmöjligheter för en ung intellektuell. Efter att ha läst en rad ämnen doktorerade han först i juridik 1921 och sedan i statskunskap 1923. År 1929 blev han docent i nationalekonomi.

Redan 1921 kom han i kontakt med den liberale ekonomen Ludwig von Mises, som är en av grundarna – tillsammans med bland andra Karl Menger och Eugen von Böhm-Bawerk – av den så kallade österrikiska

*Friedrich Hayek
i samtal med
Svensk Tidskrifts
redaktör.*

skolan inom nationalekonomin. Mises genomgripande analyser av socialismens ekonomiska omöjlighet och av interventionismens skadeverkningar skulle få stor betydelse för Hayeks eget tänkande.

Efter att under några år ha varit forskningschef för det österrikiska konjunkturinstitutet blev Hayek 1931 professor i ekonomi vid London School of Economics, där han stannade till 1950. Under denna period, då han för övrigt även blev brittisk medborgare, gjorde han betydande bidrag till kapital, penning- och konjunkturteori. Bland annat publicerade han böckerna *Prices and Production*, 1931, *Monetary Theory and the Trade Cycle*, 1933, *Monetary Nationalism and International Stability*, 1937, *Profits, Interest, and Investment*, 1939, och *The Pure Theory of Capital*, 1940.

Störst uppmärksamhet fick Hayek dock genom den intensiva debatten med John Maynard Keynes. Hayek var kritisk såväl till Keynes underliggande konjunkturanalys, som till de policyförslag som han förordade. Inte minst menade han att Keynes användande av statistiska aggregat som exempelvis konsumtionsfunktionen helt missade den underliggande ekonomiska dynamiken. Dessutom hade han föga tilltro till politikernas förmåga att verkligen balansera budgeten över konjunkturcykeln. I många av dåtidens ekonomers ögon ansågs emellertid Keynes med publiceringen av *General Theory of Employment, Interest and Money* 1936 ha "vunnit" debatten – en uppfattning som inte skulle revideras förrän hans teorier testades i praktiken under 1960- och 70-talen.

VÄGEN TILL TRÄLDOM

År 1944 utkom *The Road to Serfdom*, Hayeks kanske mest kända verk, som omedelbart rönt stor internationell uppmärksamhet. I boken, som vänder sig till "socialister i alla läger" och är lättläst och populärt hållen, visar Hayek hur välmenande ingrepp och interventioner i samhällsekonomin lätt leder till nya ingrepp och allt fler regleringar och frihetsinskränkningar. I slut-

ändan, menar Hayek, riskerar hela samhället att bli centralstyrt och totalitärt. Den gemensamma värdeskala som all centralplanering förutsätter är, visar han, oförenlig med såväl demokrati som marknadsekonomi. Framväxten av fascistiska, kommunistiska och nazistiska samhällen är alla exempel på denna tendens.

Denna bok blev inledningen till Hayeks mer filosofiska, statsvetenskapliga, historiska och rättsvetenskapliga författarskap. Med sin breda bakgrund hade Hayek hela tiden haft ett för ekonomer osedvanligt stort intresse för institutionella förhållanden och mer allmänna samhällsfrågor, och han blev mer och mer kritisk mot samtidens kollektivistiska idéer. År 1947 tog han därför initiativet tillsammans med bland andra Eli Heckscher och Herbert Tingsten, till grundandet av *The Mont Pelerin Society*, ett internationellt diskussionsforum för klassiskt liberala vetenskapsmän, politiker och affärsmän.

FRIHET OCH KONSTITUTIONALISM

År 1950 blev Hayek erbjuden en professur i moralfilosofi vid universitetet i Chicago, där han stannade till 1962. Under denna period utkom ett flertal böcker, viktigast kanske *The Constitution of Liberty* från 1960.

Sistnämnda verk är ett av Hayeks främsta och idag en modern klassiker om frihet och konstitutionalism. Här spårar Hayek frihetens idé tillbaka till dess klassiska ursprung och dess nära koppling till rättsens, rättsstatens och marknadsekonomins framväxt. Inte minst betonas de väsentliga genombrott som skedde i Storbritannien på 1600- och 1700-talen och i USA i samband med skapandet av den amerikanska konstitutionen i slutet på 1700-talet. För Hayek förutsätter frihet och marknadsekonomi konstitutionalism, d v s idén att statens maktutövning skall vara bunden, begränsad och balanserad. Endast genom att begränsa sin roll till upprätthållandet av allmängiltiga och generella lagar kan staten bidra till välstånd och frihet.

År 1962 flyttar Hayek till universitetet i Freiburg, där han formellt pensioneras 1967. De kommande åren ägnar han all kraft åt den monumental triologin *Law, Legislation and Liberty* som utgör en sorts syntes och fördjupning av allt hans tänkande kring lagstiftning, rättsstat, marknadsekonomi, rättvisa och frihet. Den första volymen, *Rules and Order*, utkom 1973, den andra, *The Mirage of Social Justice*, 1976, och den tredje, *The Political Order of a Free People*, 1979.

SPONTAN ORDNING

I *Law, Legislation and Liberty* utvecklar han ytterligare sina tankar kring marknadsprocessens förmåga att underifrån och utan centrala direktiv åstadkomma, vad Hayek kallar en spontan ordning. Detta begrepp utgör nyckeln till mycket av Hayeks tänkande och är ett slags generalisering av Adam Smiths "osynliga hand". Förutom marknadsordningen utgör vårt språk, sociala konventioner och normsystem, och användandet av pengar som bytesmedel exempel på spontana ordningar. Utmärkande för dessa är att de är en konsekvens av mänskligt handlande men inte av mänsklig design. De har inte uppstått genom medvetna överenskommelser eller beslut, utan har uppstått som det samlade resultatet av enskilda handlingar utförda av ett stort antal spridda individer eller aktörer som bara har agerat utifrån sina egna motiv och haft lokala förutsättningar för ögonen.

Följaktligen saknar en spontan ordning ett enhetligt mål eller en gemensam värdeskala. Av detta skäl är Hayek också kritisk mot användandet av termen "ekonomi" för att beskriva marknadsprocessen, eftersom en ekonomi i ursprunglig mening betecknade hushållning med givna medel för uppnående av gemensamma mål vid en gård eller i ett företag. Marknadsordningen är något helt annat, och Hayek föredrar istället termen katalaxi, vilket kommer från det grekiska verbet *katallatein* som betyder både "att byta" och "att ta upp i gemenskapen".

Väsentligt är också att framväxten av spontana ordningar ofta förutsätter att de individuella aktörerna följer ett antal abstrakta, allmängiltiga regler, vad Hayek kallar regler för rättvist uppträdande (*rules of just conduct*). Dessa regler kan både vara informella och formella, och i det senare fallet kan staten fylla en viktig och konstruktiv roll. Däremot är spontana ordningar, enligt Hayek, helt oförenliga med föreställningar om "social rättvisa".

Under 1970- och 80-talen fick Hayek och hans idéer en såväl vetenskaplig som politisk renässans. Den keynesianskt inspirerade konjunkturpolitiken skapade, enligt en allt mer enig ekonomkår, mer problem än den löste, och många blandekonomiska välfärdstater hade drabbats av just de kristendenser som Hayek tidigt hade förutsagt. Det verkliga genombrottet skedde när han

1974 tilldelades Sveriges riksbanks pris i ekonomi till Alfred Nobels minne. I motiveringen står det bland annat att han fick priset för banbrytande insatser inom penning- och konjunkturteori samt för inträngande analyser av samspelet mellan ekonomiska, politiska och sociala fenomen.

Hayeks sista bok, *The Fatal Conceit – The Errors of Socialism*, utkom 1988 då Hayek var 89 år gammal, fyra år före hans död 1992. Här utvecklar han ytterligare sina tankar kring det stora tankefel han menar att socialister och andra centralister ständigt begår när de tror att samhället kan planeras och livet läggas till rätta med direktiv och regleringar från ovan. Huvudskälet är, menar Hayek i denna även bland liberaler långt ifrån okontroversiella skrift, att vår civilisation och vårt välstånd baseras på traditioner och moraliska sedvänjor som vuxit fram i en social evolution och som vi inte med förnuftets hjälp alltid kan förstå. Till och med vårt intellekt är, menar Hayek, delvis en produkt av den sociala evolutionen. Att tro att man med centralplanering skall kunna styra samhället mot vissa mål baseras därför på en självgodhet och överskattning av människans förmåga som kan få fatala konsekvenser i form av svält och hungersnöd. Återigen kommer alltså Hayek tillbaka till det grundläggande kunskapsproblem som nämndes inledningsvis.

KUNSKAP OCH RÄTTVISA

I den första artikeln i *Kunskap, konkurrens och rättvisa*, "Användningen av kunskap i samhället", utvecklar Hayek sin syn på hur prissystemet och decentraliserade beslut i en marknadsekonomi är förutsättningar för att kunna samordna och utnyttja samhällets samlade kunskap på bästa möjliga sätt. Det är nämligen, enligt Hayek, bara genom decentralisering som vi kan tillvarata den unika, ständigt föränderliga och för ekonomisk utveckling avgörande form av kunskap och information om tidens och platsens speciella omständigheter som är utspridd hos de enskilda individerna i ekonomin. I ett system för central planering kan bara en bråkdel av kunskapen nyttjas. Likaså är det endast genom marknadens prissystem som relevant kunskap och information om det större ekonomiska systemets förändringsmönster effektivt kan förmedlas till de enskilda aktörerna.

Den andra artikeln, "Konkurrens som en upptäcktsprocedur", fördjupar analysen av marknadsekonomin förmåga att generera ny kunskap. Enligt Hayek bör marknadskonkurrens betraktas just som en procedur för att upptäcka sådana fakta som utan konkurrens inte skulle kunna vara kända av någon, eller som åtminstone inte skulle ha utnyttjats. Precis som i exempelvis sportsammanhang är konkurrens särskilt värdefull när resultaten är oförutsägbara och annorlunda än de förväntade,

menar Hayek. Han är därför också djupt kritisk mot den vanliga formen av mikroekonomi och jämviktsanalys som kallar en situation där alla fakta antas vara givna och allmänt kända för "perfekt konkurrens". Detta synsätt är, menar Hayek, direkt vilseledande och definierar bort det som istället borde studeras.

Det konkurrens på verkliga marknader åstadkommer är, enligt Hayek, till att börja med en ömsesidig anpassning av individuella planer – att vissa förhoppningar inte kommer att förverkligas är en del av processen. Konkurrensen ser dessutom till att det som produceras faktiskt utförs av dem som gör det billigare och bättre än andra, och att priset är lägre än det som någon som inte producerar varan i fråga skulle kunna sälja den för.

Artikeln innehåller också en kritik av föreställningen att marknaden i likhet med medvetet skapade organisationer borde kunna tillgodose specifika och gemensamt fastställda mål eller behov, exempelvis av typen "social rättvisa". Denna socialistiska föreställning baseras, enligt Hayek, på en oförmåga att förstå att marknaden är en spontan ordning, som alltså växer fram underifrån genom enskilda individers handlande. En sådan ordning har per definition inga mål. Om man med olika ingrepp försöker korrigera vissa priser eller inkomster undergrävs själva grunden för marknadsekonomin. Detta synsätt fördjupas ytterligare i en senare uppsats.

I "Ekonomi och kunskap", den tredje artikeln, utvecklar Hayek en mer teoretisk kritik av den traditionella jämviktsanalysen, som han menar riskerar att urarta till rena tautologier om den inte kompletteras med empiriska insikter om hur kunskap förvärvas och förmedlas. De informationsantaganden som teorin normalt baseras på är nämligen, enligt Hayek, både notoriskt oklara och orimliga. Han slutsats är att det enda rimliga sättet att förstå marknadens tendens mot jämvikt är att under vissa villkor kommer olika samhällsmedlemmars, i synnerhet entreprenörers, kunskap och intentioner att stämma alltmer överens och bli alltmer korrekta. Detta sätter i sin tur fokus på den process genom vilken individuell kunskap förändras och förmedlas.

Nästa artikel, "Adam Smiths budskap i modern språkdräkt", är en liten pärla om kärnan i Adam Smiths bidrag till vår förståelse av samhället. Enligt Hayek ligger hans stora prestation i att han visade hur en person långt bättre kan tjäna sina medmänniskor genom att agera inom ramen för marknadens spontana ordning än genom att följa sin från stamsamhället nedärvda instinkt att främja medvetet och styrd "social rättvisa". I likhet

med Smith varnar Hayek för "systemmänniskor" som vill lägga livet tillrätta med hjälp av lagstiftningsmakten.

ATAVISMEN I SOCIAL RÄTTVISA

Den femte artikeln, "Atavismen i social rättvisa", fördjupar Hayeks kritik av föreställningar om "social rättvisa", vilka han menar är oförenliga med välståndsutveckling och ett öppet samhälle. Han menar dessutom att själva begreppet är intellektuellt ohederligt och saknar mening i ett samhälle av fria människor. Föreställningar om "social rättvisa" är, enligt Hayek, en atavism, ett arv från långt tidigare släktled, då människan levde i små matdelande jägarband med ett femtiotal medlemmar, med en strikt hierarki under en alfahannes ledning. Med utvecklingen av det öppna samhället, vilket Hayek ofta kallar det stora samhället (The Great Society), ersattes dock stamsamhällets gemensamma, tvingande mål

"Marknaden är en spontan ordning, som växer fram underifrån genom enskilda individers handlande."

med abstrakta handlingsregler och marknadens spontana ordning. I denna ordning, som ökade chanserna för alla, blir resultatet genom skicklighet, särskilda omständigheter och delvis ren tur med nödvändighet att vissa kommer att äga mer än vad deras medmänniskor tycker

att de förtjänar och andra mindre än vad medmänniskorna tycker att de borde ha. Den fördelning av resurser som uppstår är ett resultat av miljontals individuella överväganden och beslut med helt andra syften eller motiv. Fördelningen bara är – den är varken rättvis eller orättvis. Försöker man ändra detta undergrävs, hävdar han, själva grunden för marknadsordningen, vilket alla förlorar på.

I den sista artikeln, "Marknadens ordning eller katalaxin", ursprungligen ett kapitel i volym 2 av *Law, Legislation and Liberty*, utvecklar och sammanfattar Hayek flera av resonemangen om kunskap, konkurrens, rättvisa och katalaxi från de tidigare artiklarna. Politikens mål i ett samhälle av fria människor kan inte, understryker han, vara att försöka åstadkomma specifika resultat eller fördelningar, utan istället att åstadkomma en abstrakt ordning av regler för rättvist uppträdande som gör chanserna för en slumpvist utvald person att nå framgång i sina ansträngningar så stora som möjligt. För Hayek är detta det goda samhället.

Att skapa och upprätthålla sådana generella lagar och regler är politikens grundläggande uppgift i ett öppet, demokratiskt och marknadsliberalt samhälle. Denna rättvisesyn förtjänar onekligen att ges ökad spridning även i svensk politik.

Nils Karlson (nils.karlsson@ratioinstitutet.nu) är fil. dr. i statsvetenskap, vd på Ratioinstitutet och redaktör för *Kunskap, konkurrens och rättvisa* – Hayek om marknadsekonomin processer (Ratio, 2003).